

УДК170

## ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЗГУБНИХ ЗВИЧОК І ДЕВІАНТНИХ ФОРМ ПОВЕДІНКИ У СФЕРІ ДОЗВІЛЛЯ

О.П. Бойко, кандидат філософських наук, доцент

Статтю присвячено філософському осмисленню проблем дозвілля у контексті проблем сучасного світу. Особлива увага приділяється глобалізації згубних звичок і девіантних форм поведінки. В статті показується, що сучасне дозвілля все більше підпадає під вплив саме негативних процесів. **Ключові слова:** дозвілля, культура дозвілля.

Процес трансформації соціальної структури українського суспільства закономірно призводить до зміни соціальних орієнтирів, переоцінки норм і цінностей. В умовах рухомості соціальних процесів формується нове середовище проживання, новий спосіб життя та нові види дозвіллевої діяльності. При цьому людському суспільству завжди була притаманна девіація, яка є невід'ємною частиною життєдіяльності. Зрозуміло, що на соціальні хвороби людей та суспільства впливають і особливості кожної країни, пов'язані з історичними, географічними, природними, соціально-політичними, культурними та іншими рисами їх розвитку.

Зазначимо, що світ повсякдення виступає як сфера людських смислів і значень, які упорядковуються та формуються в систематичному спілкуванні, в процесі комунікацій, в розгортанні побутового світогляду. Сам цей світ — не є щось раз і назавжди дане, застигле. Він змінюється, пропонуючи людям все нові і нові життєві ситуації та обставини. Сфера дозвілля як складова частина цього світу як раз і відбиває всі зміни, і навіть швидше ніж в інших сферах. Вона, з одного боку, має нормативний характер, містить у собі норми, приписи різного роду та заборони, а з іншого — вона не може бути до кінця формалізована, тому що передбачає у своєму складі усвідомлення, переживання, бажання, прагнення — те, що виходить за межі будь-якої формалізації.

Дослідженню сфери дозвілля, як важливої частини життєдіяльності суспільства та особистості, приділялося достатньо уваги. Найбільш плідні спроби її концептуального оформлення і теоретичного опису були здійснені П. Бурдьє, Т. Вебленом, М. Вебером, П. Дебре, Ж. Дюмазедьє, З. Дюркгеймом, Г. Зіммелем, Ж. Фридманом, Ж. Фурастьє, Т. Парсонсом, П. Сорокіним, Дж. Шиверсом та іншими. Соціально-культурній сфері і, зокрема, сфері дозвілля присвятили низку праць українські науковці, такі як Н. Бабенко, В.Й. Бойчелюк, В.В. Бойчелюк, О. Ковтун, І. Петрова, В. Піча, О. Семашко, Н. Цимбалюк та інші.

Проблема дозвілля є, особливо сьогодні, вкрай важливою, коли нові небезпеки і загрози у сфері суспільного життя поставили стратегічну проблему антропологічної безпеки як глобальної і комплексної проблеми збереження і продовження життя людського роду. Не менш важливе вміння будувати та керувати своїм життям і у сфері дозвілля. Саме ціннісно-сміслові настанови мають бути покладені в основу наповнення вільного часу та дозвілля. Тому мета даної праці — це розгляд культури дозвілля крізь

призму проблем сучасності, таких як девіація та згубні звички та прослідкувати, як відбувається нестримне розширення і поглиблення зони ризику у сфері дозвілля.

У сучасних умовах навряд чи може існувати суспільство, в якому всі його члени вели б себе відповідно до загальних нормативних вимог. Коли людина порушує норми, правила поведінки, закони, то її поведінка залежно від характеру порушень, називається девіантною, такою яка має відхилення, кримінальною, карною тощо. Такі відхилення є дуже різноманітними: від пропусків шкільних занять до крадіжок, розбоїв і вбивств. Відхилення або недотримання певних норм є соціальним відхиленням, або девіацією. Девіантна поведінка є однією з найбільш важливих проблем будь-якого суспільства. Останнім часом девіантна поведінка все більше набирає обертів і у сфері дозвілля.

Взагалі, поведінка людини є наслідком взаємодії її внутрішньої природи та процесу соціалізації, де складовими елементами виступають також і інші індивіди. Отже, можна сказати, що поведінка людини базується на генетичних і біологічних особливостях, а також на тих, що людина засвоїла в процесі виховання та свого власного досвіду. Поведінку можна визначити як реакцію людини на внутрішні та зовнішні «подразники», серед яких можуть бути як інші індивіди, так і різна опосередкована інформація, що зачіпає інтереси людини. Поведінка може бути як усвідомлена, так і інстинктивна, що яскраво проявляється у сфері дозвілля, де вільний вибір діяльності, вільна реалізація особистих прагнень. Але для суспільства небайдуже, якими засобами, методами та діями користується людина (група, спільнота), щоб досягти своїх цілей. Важливими детермінантами рівня дозволеного, так сказати, санкціонованою суспільством поведінкою є соціальні норми, які закріплені в культурі, способі життя суспільства, спільноти, групи та індивідів, а відхилення від них ми розглядаємо як патологію.

Норма як міра регулює процес поведінки, причому під такою регуляцією розуміється припис або установка для індивіда, групи або суспільства в цілому, визначеного, належного виду поведінки, його форми, того або іншого способу досягнення мети, реалізації намірів і таке інше. Будь-яка нормативна регуляція враховує: певні цілі або цінності, які необхідно реалізувати; засоби та методи, за допомогою яких повинні бути реалізовані вищеназвані Цінності, тобто певна нормативна система; санкції, які повинні застосовуватися у випадку невиконання заданих норм. Всі ці компоненти обов'язково присутні у будь-яких формах нормативної регуляції: політичної, правової, релігійної, моральної і в багатьох інших формах нормативної регуляції поведінки. Норма, якщо вона є зразком поведінки або правил, необхідна для здійснення певної мети. Отже, норми є засобом, а цінності — цілями.

У сфері дозвілля, безперечно, діють загальнолюдські цінності, які надають смисл, значення людській діяльності як в цілому, так і безпосередньо у вільний час. Відповідно класифікації цінностей, які надані Є.В. Золотухіною-Аболіною у книзі «Раціональне та ціннісне» [3], головними цінностями у сфері дозвілля є: цінності спілкування (дружба,

любов, довіра); цінності діяльності (праця, творчість, пізнання істини); культурні цінності (етнічні, релігійні, атеїстичні, цінності світовідчуття, стилю життя, обрядів, ритуалів тощо); цінності споживання; цінності самозбереження (життя, здоров'я); цінності самоствердження і самореалізації (соціальний статус, честь, гідність, бажаний образ "я" та інші); загальнолюдські цінності (мир, цінність іншої особистості); цінності, які характеризують особисті якості (чесність, хоробрість, патріотизм, вірність даному слову, доброта, ідейність тощо); естетичні цінності; цінності самоцільних видів діяльності (споглядання, гра).

Досить часто індивід опиняється у розгалуженій нормативно-ціннісній системі і, як наслідок виникаючого напруження, з'являється спокуса поведінкою, яка відхиляється від норми. Ціннісна основа суспільної моделі особистості сучасника вміщує як традиційні уявлення про норми та цінності, так і аксіологічні інновації, які стають підсумком процесу переоцінки цінностей. Все це прослідковується і у сфері дозвілля, яка переглядає сталість ціннісної системи та вносить свої корективи. Так, наприклад, саме про це пише і Е. Фромм у своїй книзі "Здорове суспільство". Аналізуючи кількісні показники деструктивних дій (вбивств і самогубств) у західних суспільствах, він приходить до висновку, що чим розвиненіша країна в економічному і політичному відношенні, тим вище в ній відсоток самогубств, тим більше підстав називати її хворим суспільством [4].

Взагалі, норми суспільства, також як і інші елементи культури, мають тенденцію до консерватизму. Але соціальні системи під впливом зовнішніх умов і внутрішніх процесів змінюються. Норми, які адекватно відображали соціальні відносини в минулому, вже не відповідають запитам системи, яка змінилася. І тільки відхилення від них дає можливість вийти зі складного становища. А через деякий час і саме відхилення перетворюється в норму, а норма — у відхилення. Отже, така поведінка, що відхиляється від норми, називається девіантною. Як правило, під девіантною поведінкою маю на увазі крайні форми відхилення: вбивства, наркоманія, суїцид тощо. Але діапазон девіантності значно ширше, ніж перераховані негативні явища.

Слід звернути увагу, що девіантність — це оціночне явище. Одні форми поведінки схвалюються, інші, навпаки, засуджуються групою або суспільством. Уявлення людей про позитивне та негативне не є постійними величинами. Вони змінюються як у часі, так і в просторі.

Одна з перших спроб пояснити девіантну поведінку належить Е. Дюркгейму в його концепції аномії. Під аномією він розумів стан суспільства, при якому відсутня чітка несуперечна регуляція поведінки індивідів, утворюється нормативний вакуум, коли старі норми та цінності вже не відповідають реальним відносинам, а нові ще не затвердилися. Стан аномії — ситуація, коли авторитет певних загальноприйнятих норм похитнувся. Це приводить до підвищення рівня різних форм девіантної поведінки, зокрема злочинів і самогубств. Наприклад, зростання самогубств у цьому випадку пов'язане з тим, що індивід залишається «один на один» зі своєю проблемою: він не може пристосуватися до нових умов і втрачає зв'язок з суспільством [1].

Аномії притаманні всім суспільствам і є наслідком розбалансованості між визначеними культурою цінностями (цілями) та соціально організованими засобами їх досягнення. При цьому доступ до цінностей законними засобами відкритий не всім. Він залежить від належності індивіда до тієї чи іншої соціальної групи, структури. Наприклад, індивіди, які заняті тяжкою некваліфікованою працею та належать до нижчих майнових верств населення, не мають можливості проводити вільний час та дозвілля в елітних клубах, не мають доступу до деяких видів дозвілля.

Отже, джерелом неспівпадання цінностей (цілей) суспільства та засобами їх досягнення, крім особистих мотивів, є соціальна нерівність людей. Тому аномія, а отже, і виникнення девіантних мотивацій можна пояснити невиконанням очікувань. Яку обрати лінію поведінки, людина вирішує самостійно, відповідно до своїх власних моральних критеріїв. Рішення індивіда — яку форму поведінки обрати, який вид відпочинку — залежить від референтної групи — того суспільства, яке в очах індивіда є взірцем.

Також девіантну поведінку можна пояснити станом соціальної невлаштованості індивіда, тобто невлаштованості тієї позиції, яку займає людина, яка не відповідає ні її здібностям, ні досягнутому рівню розвитку суспільства.

Отже, відхилення — це такі форми поведінки, які не вписуються в рамки «благопристойної» поведінки, і на рівні уявлень про належне вважаються «некорисливими», «шкідливими», «ненормальними». Це азартні ігри, нарцисична поведінка, фанатизм, ресентимент, самогубство.

За винятком суїциду, шкода від подібних девіацій не пряма. Наприклад, карточна гра, якщо в умовах програшу не закладаються гроші, послуги тощо, є нешкідливим заняттям. Але це буде проведенням часу, яке не розвиває особистість.

Азартні ігри є формою відходу людини від реальної дійсності. Вона вся поглинається пристрасстю, яка за великим рахунком викликана штучно.

Також комп'ютерні ігри, де людина проводить час за комп'ютером і не помічає того, що відбувається навколо неї, забуває про існування однолітків, нервує з приводу руху фігур на екрані і тим самим розхитує нервову систему. Для людей певного типу азартні ігри — біологічна потреба. Вони надають реальність їх мріям. У цьому зв'язку подібних людей не зупинять ніякі міркування про бережливість і здоровий глузд.

Нарцисична поведінка — демонстративне зосередження уваги інших на собі, на своїй персоні. Щоб привернути увагу оточуючих, «нарцис» доводить свою поведінку до епатажу (шокуючого враження). Наприклад, занадто яскраво вдягається, висловлює тільки сенсаційні повідомлення тощо. Соціальна шкода від нарцисизму виникає тоді, коли носій цієї поведінки починає занадто претендувати на особливе місце в соціальній ієрархії.

Сфера дозвілля, особливо у суспільстві ризику, посилено продукує ре-сентиментальні цінності, хоча й намагається приховати цей момент. Річ у тому, що під впливом глобалізації відбувається інтенсифікація інтеркультурних контактів, що неминуче включає у дію механізм порівняння, вплив якого посилюється у ЗМІ. Саме через дію такого механізму виникають ре-сентиментальні цінності. Проте ресентимент набирає якісно нової форми тоді, коли він стає творчим та починає створювати власні цінності — про-

тилежні тим, що їх сповідує панівна група" [2, с. 180]. Сам ресентимент є продуктом порівняння, де усвідомлюється власна цінність лише порівняно з іншими та сприймаються цінності залежно від того, як їх сприймають інші. Саме у сфері дозвілля, незважаючи на самостійність та вільний вибір форм дозвілльового проведення часу, проявляється статусне споживання і тому досить часто можна побачити ресентиментальні цінності.

Культурно-антропологічні передумови ресентиментальних реакцій показують механізми нарощування соціальних ризиків і вказують на можливості їх функціонального застосування. При цьому соціальні і культурні інституції модерного суспільства не гарантують запобігання ворожнечі і взагалі у перспективі її усунення як прояву неадекватного ставлення до Чужого. Ці інституції, як свого часу показав ще М. Шелер, не в останню чергу через розширення конституційної рівноправності, у парадоксальний спосіб сприяють нарощуванню критичної маси ресентименту. Відтак, як вказує Шелер, „звідси випливає важливий висновок: цього душевного динаміту утворюється тим більше, чим більшим є розрив між політичним та правовим (конституційним або тим, що відповідає „звичаю“) положеннями, а також публічною значущістю груп та їх фактичним ставленням до влади" [6, с. 21].

Напруження, яке створюється у суспільстві через заздрість та ресентимент пов'язані з тим, що вони активно впливають на створення образу ворога як на рівні ідеології, так і у світі повсякденності, у сфері дозвілля. Потенціювання страху, заздрості, ресентименту призводить до ненависті, яка засліплює людину, виключає її розум або використовує його суто інструментально, спрямовуючи на радикальне знищення Іншого. За сучасних умов у сфері дозвілля ця проблематика набуває нових смислових відтінків і поворотів, оскільки глобалізація культури та політики значно поширює сфери свого прояву і специфічного кодування чужого в інтеркультурних комунікативних контекстах. Вже банальне розрізнення „близького" і „далекого зарубіжжя", європейців і азіатів тощо вказує на широкий діапазон можливих реакцій на інші культури, на інші нації і на Іншість взагалі.

Можна сказати, що ресентимент є градуально посиленою заздрістю, він створює ту атмосферу, в якій виникають і поширюються протестні настрої різного змісту і різної спрямованості. Ресентимент сприяє індукції масових психозів, масової істерії тощо. Отже, ресентимент, деякою мірою сприяє девіантним формам поведінки.

Таким чином, сучасні згубні звички і девіантні форми поведінки існують у контекстах масової культури, яка агресивно ставиться до людської індивідуальності. За спостереженнями М. Горкгаймера, вона знищує „інтерес людини до самоокультурнення", заохочує до застосовування сили і примусу

Особливо важливим наслідком асоціальної емансипації є перекриття каналів, що забезпечують моральний саморозвиток особистості та тих чи інших груп, орієнтованих на певні види і форми організації дозвілля. Вони ніколи не зможуть досягти рівня постконвенціональної моралі, бо застигають або на рівні корпоративної чи групової моралі, керуючись принципом егоїзму, який коливається від індивідуального до групового. Тим самим відтворюються біологічні механізми і стратегії самозахисту і самоствердження у

життєвому просторі, який також зазнає пошкоджень, бо розпадаються важливі механізми підтримки його самовідтворення.

Формування девіантних форм поведінки в сфері дозвілля відбувається через брак інформації про Чуже, через досвід упередженості, через прихований зміст певної культурної традиції, зрештою — через обмеженість кругозору та досвіду. Воно дає свою відповідь на потенціальне і актуальне вторгнення до життєвого простору Чужого. При цьому це Чуже зовсім не обов'язково повинно бути більш сильним, воно може бути слабким, беззахисним. Від цього не змінюється вороже і навіть агресивне ставлення до нього.

Таким чином, неадекватність дій і вчинків індивідів у сфері дозвілля, їх деструктивне мислення дають підстави говорити про їхню культурну деградацію, про відсутність соціальних і культурних компетентностей, без яких людина не може існувати у відкритому суспільстві. І саме культура дозвілля, на нашу думку, передбачає вміння здійснювати вибір між конструктивними та деструктивними тенденціями та пропозиціями світу розваг і ставати на захист загальнолюдських цінностей.

#### Література

1. Дюркгейм, З. Норма и патология. // Социология преступности [Текст] / Э. Дюркгейм. — М.: Прогресс, 1996. — С.39-44

2. Зимовець Р.В. Протестами потенціал модерної культури / Роман Зимовець // Ідеї культури: виклики сучасної цивілізації / Є. К. Бистрицький, С. В. Пролеєв, Р. В. Кобець, Р. В. Зимовець. К: „Альтерпрес“, 2003. — С. 148-190

3. Зопотухина-Аболина, Е.В. Рациональное и ценностное. Проблемы регуляции сознания [Текст] / Е.В. Золотухина-Аболина. — Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов-ского университета, 1988. — 237 с.

4. Фромм, Э. Здоровое общество [Текст] / Э. Фромм. — М.: АТС, 2006. — 539 с.

5. Хоркхаймер, М., Адорно, Т. Диалектика просвещения [Текст] / М. Хоркхаймер, Т. Адорно. — М.: Медиум-Ювента, 1997. — 314 с.

6. Шелер, М. Ресентимент в структуре моралей [Текст] / М. Шелер. — М.: Наука, 1999. — 231 с.

## ГЛОБАЛИЗАЦИЯ ПАГУБНЫХ ПРИВЫЧЕК И ДЕВИАНТНЫХ ФОРМ ПОВЕДЕНИЯ В СФЕРЕ ДОСУГА

О.П. Бойко

Статья посвящена философскому осмыслению проблем досуга в контексте проблем современного мира. Особое внимание уделяется глобализации пагубных привычек и девиантных форм поведения. В статье показывается, что на современный досуг все больше влияют негативные процессы.

**Ключевые слова:** досуг, культура досуга, искусство жить, жизнетворчество

## GLOBALIZATION ADDICTIONS AND DEVIANT BEHAVIORS IN LEISURE Boyko O.

The article is devoted to philosophical reflection on the problems of leisure in the context of contemporary problems. Particular attention is paid to the spread of harmful habits and deviant behaviors. The paper shows that modern leisure time is increasingly influenced processes of negative.

**Key words:** leisure, culture leisure, society at risk, deviation.

Бойко, О.П. Глобалізація згубних звичок і девіантних форм поведінки у сфері дозвілля [Текст] / О.П. Бойко // Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Серія Філософія. - Харків, 2011. - Вип. 35. - С. 155-161.